

„MNOGE RAZLIČITE LIKARIE OD BOLESTI GLAVE“ – FRAGMENT LJEKARUŠE IZ ARHIVA FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U SINJU

MANUSCRIPT „MANY DIFFERENT REMEDIES FOR HEADACHE TREATMENT“ FROM THE ARCHIVES OF SINJ FRIARY

Nikola Kujundžić*, Milan Glibota**, Suzana Inić*

SUMMARY

Manuscripts containing collections of folk recipes for treatment of diseases were written mostly by Catholic priests especially Franciscans in Croatia in the past centuries. They were used as manuals for preparation of remedies and gave directions for their use. These writings provide valuable data for ethnographers and historians of ethnomedicine.

The paper describes the manuscript "Many different remedies for headache treatment" written by unknown author probably in 18. century in Sinj, Dalmatia. The manuscript was found in the archives of Sinj Friary.

The collection contains 16 recipes for headache treatment. Materia medica of the manuscript is composed of drugs of plant origin. Valuable information is given about the folk names for medicinal plants as well as descriptions of the ways of preparing remedies. Latin as well as contemporary croatian names are attributed to the plants species mentioned in the manuscript. Use of the plants for treatment of the specific diseases were compared with their use in modern fitotherapy

Key words: *ethnomedicine, 18th century, folk recipes, Franciscans*

---

* Farmaceutsko-biokemijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

** Matica Hrvatska, Imotski

Adresa za dopisivanje: Prof. dr. Nikola Kujundžić, Farmaceutsko-biokemijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ul. A. Kovačića 1, HR – 10000 Zagreb; e-mail: nkujundzic@pharma.hr

LJEKARUŠE KAO SPOMENICI HRVATSKE PISMENOSTI I ETNOFARMACIJE/ETNOMEDICINE

Sve do sredine XIX. stoljeća, manje nakon toga, u našim krajevima, posebice u Dalmaciji, važnu ulogu u pružanju medicinske pomoći imali su svećenici, posebice franjevci, franjevački samostani, hospitali i ljekarne. Većina svećenika nije imala stručnu medicinsku naobrazbu ni kvalifikacije za obavljanje poslova liječnika ili ljekarnika pa su upute za liječenje tražili u stručnim medicinskim knjigama, priručnicima i ljekopisima, a često su se koristili i pučkom medicinom. Tako su nastajale rukopisne zbirke recepata koje su svećenici za vlastite potrebe sastavljali ili prepisivali te ih koristili kao priručnike. Takve zbirke recepata za izradu lijekova i liječenje nazivamo ljekarušama, a sadržavale su upute za liječenje bolesti ljudi i životinja te, vrlo često, i različite higijenske, dijetetske i praktične savjete za kućanstvo. Neke ljekaruše franjevci su tiskali s namjerom da postupke liječenja i samoliječenja približe što širem krugu ljudi. U literaturi se uglavnom nazivaju prema autoru rukopisa, ako je poznat, te prema vlasniku ili mjestu u kojem je rukopis pronađen [1-6]. Najstariju poznatu hrvatsku ljekarušu *Kako se razne bolesti liječe* opisao je I. Milčetić, a potječe s kraja XIV. stoljeća [7]. R. Strohal opisao je našu drugu po starosti poznatu ljekarušu iz XV. stoljeća – *Razni zapisi i čaranja*. U literaturi je poznata kao Strohalova ljekaruša [8]. Pisana je glagoljicom, a recepti se temelje na iskustvenoj medicini povezanoj s čudotvorstvom i magijom. Treću po starosti do sada poznatu ljekarušu, *Prvu karlobašku ljekarušu*, opisao je Ž. Poljak i potječe iz godine 1603. [9]. Većina sačuvanih ljekaruša napisana je u XVII. i XVIII. stoljeću. Pisane su i tijekom XIX. stoljeća, a neke i u prvoj polovici XX. stoljeća.

Vrlo mali broj ljekaruša izašao je u tiskanom obliku. Prva tiskana ljekaruša je ona J. Vladimirovića iz 1775. pod nazivom *Likarie priproste* [10]. Druga tiskana ljekaruša je Bartulovićeva iz godine 1779. [11].

Valja istaknuti da se vrijednost ljekaruša posebice ističe u etnografskom smislu. Ljekaruše su prvorazredan izvor podataka o našoj tradicionalnoj medicini/farmaciji, ali i dragocjena građa za proučavanje našega jezika, običaja, vjerovanja i narodne predaje.

RUKOPISNI FRAGMENT “MNOGE RAZLIČITE LIKARIE OD BOLESTI GLAVE”

IZGLED RUKOPISA

Izvorni rukopis ovog fragmenta čuva se u Arhivu franjevačkog samostana u Sinju pod brojem XLIX, 7. [12], u kojem je pohranjeno još neko-

liko rukopisnih fragmenata povijesno-farmaceutsko/medicinskog sadržaja. Jedan od tih tekstova, napisan kao dvolist, nosi naziv *Mnoge različite likarie od bolesti glave*. Rukopis je u lošem stanju i gotovo nečitljiv (slika 1.). Prepisao ga je franjevac O. Stanko Petrov. Prijepis je napravljen na pisaćem stroju, a na kraju prijepisa je napomena:

U arhivu samostana u Sinju namjerio se O. S. Petrov na arak (dva lista) papira, gdje je na prvoj strani i na trećini druge ispisano pismom i pravopisom iz 18. Vijeka ovih 16 recepata. Isti ih je prepisao točno samo treba upozoriti, da se ne zna uvijek je li slovo veliko ili malo na početku riječi, ... bi možda svugdje trebalo staviti malo, gdje nije na početku rečenice.

Prepisano 30. III. 1976. (?) (nedovoljno čitko!)

Budući da je ovaj komentar napisan na istom listu papira kao i prijepis fragmenta i očito istim pisaćim strojem, može se smatrati da ga je napisao spomenuti autor O. S. Petrov. Spominjanje O. S. Petrova u trećem licu vjerojatno proizlazi iz skromnosti franjevac, koji imaju iznimno važnu ulogu u očuvanju hrvatske kulturne baštine. Iako je i prijepis originalnog fragmenta teško čitljiv, sačuvan je i dostupan za proučavanje.

Originalni rukopis sačuvan je kao fragment pa se može pretpostaviti da pripada većoj cjelini, najvjerojatnije kakvoj ljekaruši. Nije jasno, međutim, zbog čega je izdvojen samo dio koji se odnosi na bolesti glave. Razlog za pisanje ovakva izdvojenog fragmenta može se tražiti i u autoru rukopisa. Postoji mogućnost da je imao problema s glavoboljom pa je iz različitih izvora prepisao samo recepte za bolesti glave. Rukopis nije spomenut niti u jednoj od tri poznate bibliografije ljekaruša [13-15].

O AUTORU PRIJEPISA FRAGMENTA STANKU PETROVU

Fra Stanko Petrov rođen je u Metkoviću 1887. godine. Studirao je klasičnu filologiju u Fribourgu gdje stječe i doktorsku diplomu. Po povratku u domovinu radi kao gimnazijski profesor u Zaostrugu i Sinju. Uz profesorsku službu bio je duhovnik u Sjemeništu, definator i provincijal Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja u Dalmaciji. Autor je brojnih članaka, pjesama, crtica iz povijesti crkve, misija, života svetaca i propovijedi. Pokrenuo je i bio izdavač časopisa *Gospa Sinjska*. Objavio je veći broj književnih djela: *Moderni konvertiti* (1926.), *Gospa Sinjska (povijest svetišta)* (1928.), *Vjenčić Gospe Sinjske* (1929.), *Fra Petrove zgode i nezgode* (1931.), *Svetac svega svijeta* (1932.), *Sveta ura ili Sat klanjanja pred Presvetim Sakramentom i sv. Misa* (1935.), *Naša patnička nerazorena ognjišta*

(1938.), *Dvostruki jubilej Ivana Gundulića* (1938.), *Zrcalo bez ljage* (1938.), *Ijekanje u hrvatskoj knjizi* (1940.), *Čudo dvadesetog vijeka* (1942.), *Muka Gospodina našega Isukrsta, plač Matere Isusove* (1951.).

Fra Stanko Petrov bio je vrstan poznavatelj hrvatskoga jezika i književnosti. Njegov književni stil odlikovao se posebnom bistrinom i jasnoćom. Umro je 1963. u Sinju. [16,17]

JEZIK RUKOPISA “MNOGE RAZLIČITE LIKARIE OD BOLESTI GLAVE”

Rukopis je najvjerojatnije nastao u XVIII. stoljeću. Na taj zaključak upućuje komentar S. Petrova koji kaže da je rukopis “ispisan pismom i pravopisom iz 18. stoljeća”. Poznato je da je S. Petrov bio izvrstan poznavatelj takvih rukopisa, primjerice transkribirao je s bosančice *Veliku sinjsku ljekarušu*. Pisan je latinicom, dobro čitljivim rukopisom, na štokavskom narječju. Izgovor je ikavski: *slipe, likaria, potreba, bilom, istiran, czviti*.

Različiti grafijski oblici u tekstu imaju točno određenu glasovnu vrijednost: Tako se glas ž u rukopisu piše kao x (*maxe, Jexevine, Skrixaline, izaxme, xestoki, potexe*), glas ć ima grafijski oblik ch (*dighnuchiemu, Sirchieta, smagnkachiem, ozdravichie, nepuschia, vruchim, mechiat, oduminuchiemu, otichie, Lech*). Glasovi š i s u rukopisnom obliku pojavljuju se kao s (*pomisaga, nepuschia; bolest, samlit, slipe, Listia, svaki*), a glasovi đ i g kao g (*Vesligena, pogie; glava, mnoge, stučega, koga, zgriega*). Glas nj se u rukopisu javlja kao gn (*kopitgnaka, gnega, gne, gnim, koregna, gnirov*), a glas lj ima oblik gl (*uzimglie, ugliem, stavgla, zemglie, postegliu*), dok je glas c u rukopisu pisan kao cz (*Pasvicze, czvitia, Metvicze, suncza*)

Ponavlanje glasova u nekim riječima ima svrhu određivanja dužine samoglasnika ispred dvostrukog suglasnika (*illi, onno, očči, čello, neggo, voddom*) ili samoga samoglasnika (*Sook, noos*). Često nema granice između riječi pa su napisane sastavljeno. Nema nikakva kriterija u pisanju enklitika i proklitika i nerijetko su napisane zajedno s riječima uz koje stoje: *dighnuchiemu* (dignut će mu), *pomisaga* (pomiša ga), *izličichie* (izličić će), *stučega* (stuče ga), *nekae* (neka je), *otichie* (otići će) itd.

Ima primjera u kojima je slovo a umetnuto ispred r (*karv, zargna, karpv*).

Č i ć (ch) se upotrebljavaju pravilno u skladu sa suvremenim pravopisom.

Imena bilja i opće imenice “trava”, “list” i “czviti” u tekstu su pisane velikim slovima (*Trave Skrixaline, Trave Odolina, Trave Komogliki, Trave*

Divizme, Lista Barstana, Listia Trave Odolina, Trave Pasvicze, Trave Metvicze, Czvitie od Jergovana). Velikim slovom pisani su i sastavni dijelovi recepta kao: *Ugliu, Brasno, Sirchietu*, ali ne uvijek dosljedno.

RJEČNIK MANJE POZNATIH IZRAZA I ARHAIZAMA

C	O
czvitia, cvijeća	očischieni, očišćenih
D	opoti, oznoji
dighnuchiemu, dignut će mu	otichie, otići će
G	ozdravichie, ozdravit će
gnega, njega	ozebli, ozeblina
gnim, njim	P
gniov, njihov	pogie, pođe
gnoi, njoj	polak, pola, polovica
I	pomisaga, pomiješa ga
iskrixai, iskrižaj	postegliu, postelju
K	S
karpa, krpa	sirchieta, octa, kvasine
karv, krv	smagnkachimu, smanjiti će mu
komue, komu je	stavgliaga, stavlja ga
L	T
lambikane, lambik, lambika (tal. lambico), kotao za destilaciju	tepa, topi, moči
listia, lišća	U
M	uglie, ulje
maxe, maže	V
mirlis, miris	vruchiu, vruću
N	X
nekae, neka je	xestoki, žestoki
nekii, neka ih	Z
nepuschia, ne pušta	zarad, radi, zbog
	zargna, zrnja
	zgriega, zagrije ga

BILJNE VRSTE U RECEPTIMA RUKOPISA

Sastavni dijelovi od kojih se pripravljaju lijekovi u receptima ljekaruša ponajviše su biljnog, zatim životinjskog te, u manjoj mjeri, mineralnog podrijetla. U ovome rukopisnom fragmentu rabe se isključivo lijekovi biljnog podrijetla. Valja istaknuti da je vrlo teško jednoznačno odrediti na koju se biljnu vrstu odnosi naziv u rukopisu. Naime, narod istu biljku često naziva različitim imenima i, obrnuto, različite biljne vrste naziva istim imenom. Zbog tih je razloga uzet kao temelj za atribuciju poznati Šulekov *Jugoslavenski imenik bilja*. [18] Taj je imenik, prema vremenu kad je pisan, najbliži nastanku samog rukopisa. Uz to, Šulek je kao jedan od izvora u pisanju svog imenika naveo knjigu *Discorsi del Matthioli*. Ta se knjiga, s narodnim nazivima biljaka, nalazi u Franjevačkom samostanu u Sinju, gdje se čuva i ovaj rukopis, pa se može pretpostaviti da imena biljnih vrsta u njemu većim dijelom odgovaraju onima iz Šulekova imenika.

U popisu ljekovitog bilja koji slijedi napisani su, uz nazive kako su korišteni u rukopisu, suvremeni nazivi (**bold**) i latinska imena biljne vrste i porodice (*italic*). Uz Šuleka, korištena je i novija literatura za označavanje biljnih vrsta za koje se pretpostavlja da odgovaraju narodnom imenu iz rukopisa [19,20].

Czvitia od Jergovana, **jorgovan**, *Syringa vulgaris* L., *Oleaceae*

koren Trave Skrixaline, Skrižalina, **šumska ciklama**, *Cyclamen purpurascens* Mill., *Cyclamen hederifolium* Aiton, *Primulaceae*

Lista Barstana, **bršljan**, *Hedera helix* L., *Araliaceae*

Listia, illi zargna Jexevine, **list ili sjemenke ježevine**, **veprina**, *Ruscus aculeatus* L., *Liliaceae*

Listia, ili zargna Trave Pasvicze, **pasvica**, *Solanum nigrum* L., *Solanaceae*

Pliuglia, (?)

Sirchieta, ocat, kvasina, vinski ocat

Sirchieta rosatog, ocat u komu je namakan **cvijet ruže**, *Rosa centifolia* L., *Rosaceae*

spi... (špica, koštica) Praske, **breskva**, *Amygdalus persica* L., *Rosaceae*

Trave Divizme, **divizma**, *Verbascum phlomoides* L., *Scrophulariaceae*

Trave Komogliki, **komoljika**, **komonika**, **komonjika**, **divlji pelin**, *Artemisia vulgaris* L., *Asteraceae*

Trave kopitgnaka, **kopitnjak**, *Asarum europaeum* L. *Aristolochiaceae*

Trave Metvicze, **metvica**, *Mentha piperita* L., *Laminaceae*

ugliu, ulje (vjerojatno maslinovo ulje), *Olivae olium*, ulje vrste *Olea europaea* L., *Oleaceae*

Ugliu rosatome, ružino ulje, ulje od sorti uzgajanih **ruža**, *Rosa centifolia* L., *Rosaceae*

Vesligena, **bosiljak**, *Ocimum basilicom*, L., *Labiatae*

vodde od czvi... zovine lambikane, **cvijet bazge**, *Sambucus nigra* L. *Sambucaceae*

voddom od komorača, **komorač**, *Foeniculum vulgare* L., *Apiaceae*

vode rosate, voda u kojoj je namakan cvijet ruže, *Rosa centifolia* L. *Rosaceae*

vino, crno ili bijelo vino

zelena Listia, i koregna Trave Odolina, **odoljen**, *Valeriana officinalis* L. *Valerianaceae*

Većina navedenih biljnih vrsta ne koristi se u suvremenoj fitoterapiji za liječenje glavobolje. Danas se za te svrhe koristi jedino metvica te, donekle, odoljen (kao sedativ, za nesanicu, nervozu i nemir) [21].

NAČIN IZRADE PRIPRAVAKA I LJEKOVITI OBLICI U RUKOPISU

Način izrade ljekovitih pripravaka jednostavan je i jasan. Sadrže jednu ili najviše dvije komponente, a količine droga se ne navode. Opisan je način uporabe ljekovitog pripravka. Tako se pripremljeni lijek *privija na glavu, stavlja na glavu, stavlja se na slijepe oči, maže se glava, namače glava, natapa čelo, u nos poteže* (inhalira).

Ljekoviti oblici u receptima ovoga rukopisnog fragmenta u skladu su s onima iz službene medicine onoga doba [1]. Mogu se prepoznati sljedeći ljekoviti oblici za vanjsku uporabu:

Dekokti (decocta) – vodene iscrpine droga dobivene ekstrakcijom droge pri povišenoj temperaturi (recept br. 11).

Ekstrakti – tekući pripravci dobiveni ekstrakcijom droga propisanim otapalom (recept br. 6).

Melemi (emplastra) – polučvrsti pripravci koji sadrže različita ulja, vosak, loj, lanolin ili smolu kao masnu podlogu. Otopljenoj podlozi dodaju se uglavnom biljni prašci, rjeđe droge životinjskog ili mineralnog podrijetla (recept br. 2).

ZAKLJUČAK

U ovome su radu sadržaj i tekst rukopisnog fragmenta analizirani s povijesnog i etnofarmacijskog, odnosno etnomedicinskog aspekta. Zbirke recepata za liječenje bolesti, tzv. ljekaruše, pa tako i ovaj rukopis, koji je vjerojatno fragment neke ljekaruše, pisali su uglavnom katolički svećenici, poglavito franjevci. Kao pripadnici najobrazovanijeg društvenog sloja, franjevci su povezivali vlastita iskustva i spoznaje oficijelne i pučke medicine, zapisujući ih kao zbirke recepata. Tako su ljekaruše bile svojevrsni priručnici za izradu i uporabu lijekova, dostupni širokom sloju ljudi.

Ovaj rukopis, kao i mnoge druge ljekaruše, dragocjena je građa za etnografe i povjesničare farmacije i medicine. Ljekaruše su vrijedan prilog poznavanju tradicijske narodne medicine i farmacije, jezika, običaja i bogate narodne predaje. Stoga ih treba analizirati multidisciplinarno, uvažavajući vrijeme i sredinu u kojoj su nastale.

PRIJEPIS RUKOPISA

Ovdje donosimo prijepis rukopisa kako ga je napravio fra Stanko Petrov, bez izmjena ili popravaka. Na mjestima gdje je tekst nečitljiv stavljene su točkice.

MNOGE RAZLIČITE LIKARIE OD BOLESTI GLAVE

1. Koga glava boli, neka uzimlie Listia trave kopitgnaka i privia na glavu dighnuchiemu bolest.
2. Koga glava boli, neka uzme Vesligena, svari ga u Ugliu rosatome, i stavgla na glavu, smagnkachiemu bolest.
3. Koga glava boli, neka uzme Listia, ili zargna Trave Pasvicze, istučei, iza... sook pomisaga s ugliem rosatim, i s malo Sirchieta, i maxe glavu, čudno ... to izličichie bolest.

4. Koga glava boli, neka uzme sedam Lista Barstana, i sedam jezgra iz spi... Praske očischieni, nekii svari u uglju, i u Sirchietu, i nekii metne na čello, i na slipe očči cighnuchiemu bolest glave, koja izlazi iz mo...

5. Koga glava boli, neka čini samlit Pliuglia, onno Brašno smisat salom o...ke, i mechiat ga na čello smagnkachiemu bolest glave.

6. Koga glava boli, neka uzme czvitia od Jergovana, stučega, metnega, u Sirch... i stavgliaga na čello, smagnkachiemu bolest glave.

7. Koga glava boli, neka uzme Listia, illi zargna Jexevine, svari ga u vinu, i Dobrasu likaria za bolest glave.

8. Koga glava boli, od mnogo vrimenta, illi zarad ozebli, illi kad polak glave ..li, neka iskopa iz zemglie koren Trave Skrixaline, kojie okruga kao ka... istučega, izaxme iz gnega Sook, i potexega u noos, ozdravichie.

9. Koga glava boli, neka uzme Trave Divizme, istučeje, i privia na čello, ozd...chie od bolesti glave.

10. Koga glava boli, dabimu bila potriba pustit karv, nekae nepuschia, neggo uzme uglia rosatoga, i pomisaga s voddom od komorača, zgriega na vatri, s gnim vruchim natapa čello, i slipe očči, ozdravichie.

11. Koga glava boli, neka iskopa koregna Trave Komogliki, iskrixai nasitno, ...rii u bilom vinu, illi u Sirchietu, procidi kroz čistu karpu, pak neka ..dni pogie Lech u postegliu, i svaki dan po jedan puut neka s vruchim ... glavu dok se opoti, otichie bolest.

12. Koga glava boli, neka uzme uglia u komue Czvitie od Jergovana na Suncz... lo i s gnim maxe glavu, dighnuchiemu iz gne bolest, koja od vruchine do...

13. Koga glava boli, neka uzme Trave Metvicze, istučeje dobro, i priviae na ... oduminuchiemu bolest.

14. Koga glava boli, i u gnoi čue velliku vruchninu, neka uzme vodde od czvi... zovine lambikane, illi drugačie iz gnega s vruchinom istirane, i s gnim tepa glavu, dighnuchiemu iz gne bolest, i vruchinu.

15. Koga glava boli, neka uzme zelena Listia, i koregna Trave Odolina istuče ... privia na glavu, smagnkachiemu bolest glave.

16. Koga glava boli, neka uzme vode rosate, illi Sirchieta rosatog illi ... rosatoga i natapa, illi maxe glavu; illi neka gniov xestoki mirlis u noos potexe dighnuchiemu čudnovatim načinom ... vruchiu bolest iz glave, koja od vruchine suncza illi od pianstva dol...

LITERATURA

1. Šušnić-Filker Z. Narodne ljekaruše iz Hrvatske nastale u 17. i 18. stoljeću. *Farm Glas* 1986;42:367-83.
2. Kujundžić N, Glibota M, Bival M. Ljekaruša fra Dobroslava Božića iz godine 1878. *Farm Glas* 2003;59(7-8):321-45.
3. Kujundžić N, Zorc M, Glibota M, Kujundžić M. Ljekaruša fra Jakova Bartulovića. *Farm Glas* 2004;60(11):541-46.
4. Kujundžić N, Škrobonja A, Tomić T. Plehanska ljekaruša "Zbirka lijekova sa zbirkom ljekovitih trava i uputom za pravit meleme i murćefe". *Acta med-hist Adriat* 2006;4(1):37-70.
5. Kujundžić N, Matasić V, Glibota, M. Ljekaruša fra Karla (Dragutina) Grančića. *Farm Glas* 2006;62(12):669-701.
6. Kujundžić, Glibota M, Škrobonja A, Gašparac P. Libar od likarij - ljekaruša don Petra Kaštelana iz 1776. godine. *Acta med-hist Adriat* 2008; 6(1): 15-40.
7. Milčetić I. Stari glagoljski egzorcizmi, recepti i zapisi. *Vjesnik Staroslavenske akademije* 1913; 1: 61- 69.
8. Strohal R. Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige. I. Različiti zapisi i čaranja. (Glagoljski hrv. spomenik iz 15. vijeka). *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 1910, 15:121-32.
9. Poljak Ž. Karlobaške ljekaruše iz 1603. i 1707. godine, Faksimil i obrada. HAZU, *Rasprave i građa za povijest znanosti*, 2009, knjiga 9, svezak 5.
10. Vladimirović L. Likarie priproste, Mleci 1775. Pretisak, transkripcija i prilozi. priredio Z. Devetak. Knjižnica zbornika "Kačić", br. 34. Split – Zaostrog. 1999.
11. Bartulović P. Razlicite likarie. Venecija, 1779.
12. Arhiv Franjevačkog samostana u Sinju, XLIX, 7.
13. Elazar S, Omanić A. Bibliografija medicinskih djela u SR BiH do 1895. Beograd – Zagreb: Medicinska knjiga, 1984.
14. Grmek M.D. Rukovet starih medicinskih, matematičko-fizičkih, astronomskih, kemijskih i prirodoslovnih rukopisa sačuvanih u Hrvatskoj i Sloveniji. *Rasprave i građa za povijest nauka. Knjiga I. JAZU* 1963.
15. Romano J. Jugoslovenska bibliografija lekaruša i narodnih medicinskih rukopisa. Beograd: Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, 1973.
16. Bezina P. Srednje školstvo u Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja (1735. –1920.). Split: Franjevački provincijalat u Splitu, 1989., str. 257.
17. Šetka J. MP. O. Stanko Petrov, u: MNP. O. Dru Fra Stanku Petrovu, 1887 – 1963, *In Memoriam*, ur. K. Kosor, Sinj 1963., str. 5 - 13.
18. Šulek B. Jugoslavenski imenik bilja. Zagreb: Dionička tiskara, 1879.

19. Kušan F. Ljekovito i drugo korisno bilje. Zagreb: Poljoprivredni nakladni zavod, 1956.
20. Šugar I. Hrvatski biljni imenoslov. Zagreb: Matica Hrvatska, 2008.
21. Kuštrak D. Farmakognozija i fitoterapija. Zagreb: Golden marketing i Tehnička knjiga, 2005.

SAŽETAK

U ovome je radu prvi put opisan rukopis Mnoge različite Likarie od bolesti glave koji je nađen u arhivu Franjevačkog samostana u Sinju. Pretpostavlja se da je tekst dio veće cjeline, neke ljekaruše, a nastao je vjerojatno u XVIII. stoljeću. Rukopis sadržava 16 recepata za izradu i upotrebu lijekova za liječenje glavobolje. Služio je vjerojatno kao priručnik za izradu i upotrebu lijekova za liječenje.

Materia medica ovoga rukopisa sastoji se isključivo od pripravaka biljnog podrijetla. U popisu ljekovitog bilja narodnim su nazivima koji su korišteni u rukopisnom fragmentu pripisana suvremena imena te latinska imena biljne vrste i porodice. Analiziran je jezik teksta i priveden rječnik manje poznatih pojmova i arhaižama. U raspravi je način pripreme lijekova uspoređen sa suvremenim farmaceutskim postupcima.

Sastavljen je rječnik manje poznatih izraza i arhaižama. Priložen je izvorni tekst fragmenta kako bi mu se omogućio multidisciplinarni pristup.

Ključne riječi: etnomedicina, XVIII. stoljeće, ljekaruša, franjevci

